

különválva és feloldatlanul élt egymás mellett: a próza „életes”, illetve „intellektuális” iránya, épp e kettősség alakul tisztá képleté írói módszerében. Sehol nem ösztönös és sehol nem doktriner; sikerrel kerüli ki a naiv empirizmus és a vértelen konstruktivizmus végleiteit. Mint repkény tapad a témához, ugyanakkor el is tud szakadni tőle, képes fölé is emelkedni. André Breton a mentsége: „Bocsássanak meg, de én úgy hiszem, hogy — ellentétben a repkénnyel — meghalok, ha valamihez hozzátapadok.” Racionalizmus, elemző szenvedély és realista valóságlátás egyszerre jellemzi.

A modern miniatúra művésze Illés Endre. Stíluseszményétől mi sem áll távolabb, mint a monumentalitás. Az igazságot „a pillanat térfogatába” zárva mutatja meg, de ez nem leszűkítést, hanem inkább sűrítést jelent. Az atomfizika századában az irodalom is egyre inkább vonzódik a tengerszem-művek tiszta mélységéhez: a mikrovilágot a lényeg számára sajátítja ki. Az intimitás nem rokokó csecsebecse vagy parnasszista ötvösmunka többé. A próza funkciója — Illés esetében is — kissé a mikroszkópéhoz kezd hasonlítani: a lélek szabad szemmel észrevehetetlen törvényeit nagyítja föl. Ezért van, hogy novellái mögé odaképzelteti olvasóival e novellák árnyékát: a pillanat mögé a folyamatot, a gesztus mögé a jellemet. Stílusa mentes az anekdota lumposságától, a líraiság egyéniségkultuszától; látása az orvulus, aki a jellem diagnózisát állítja össze, a betegséget tüneteiben ismeri föl. Elbeszéléseinek gondolati centruma van, nem reked meg az eszközök — a jellemzés és cselekménybonyolítás — szintjén. Azon nagy pillanatok megírója, amikor „feladja külön létét a szív és az agy, az egész múlt és a jelen”. Nem sejtet, hanem elemez; lélektani szemléletével nem ködös irracionizmus, hanem az értelemben vetett hit párosul. A cselekvést nem a tudatalatti ösztönös félhomályából, hanem észokokkal magyarázza. Mesterei a nagy franciák: Stendhal és Flaubert, a latin világgóság klasszikusai. A tenger egy csepp vizét kémcsőben analizálja, hogy megismerje a tengert.

Nem az ábrázolás öröme a novella célja, hanem ítéletmondás a világról. Illés Endre a felvilágosodás nagy, XVIII. századi kritikusaik utóda. „A hamisságot kell megírni. A leleplezést. A megnyíló örvény mélyén a romlást” — hangzik a *Szép Heléna* vallomása. Mégsem moralista, hanem racionalista; a legfőbb bűnt, a hazugságot nem valamiféle kategorikus imperatívusz miatt, hanem önnön értelmetlensége miatt gyűlöli: „A hazugság hatalmas folyamrendszer, melybe beletorkollik a gyávaság, óvatosság, kishitűség, felelőtlenység. Még az erőszak is. Mert minden ember-telenség, emberhez méltatlan kegyetlenség erőnek és rendnek hazudja magát — pedig csak örültség.” Szigorúsága — mely ars poeticájának kulcsszava — mégsem romboló, hanem építő. A szocializmus mellett a jellem tisztaságának követelményével politikál; a *Borostyánba fagyva* torz alakjaival, az *Emberélet útjának felén* dantei reminiscenciáival a *Kettős kör* pozitív példáját szegezi szembe. Önmagával szemben a legszigorúbb: erkölcsi törvénye szinte az alkotás esztétikájává válik. Sehol egy henyé szó, sehol egy homályos folt. Az ironia nálunk ritka képességével világítja meg a dolgok fonákját. Az *Ifjúság* ciklusban az idő, az *Üllői úti fák* írásiban az eszmény és valóság szembesítése a nagy leleplező. A poénszerű szerkezeti elv éles fénycsóvát vet a jellem disszonanciáira. Témaköre a harmincas évek közeposztályi-értelmiségi életformájához kapcsolja, de mondandója soha sem szűkül le egyetlen társadalmi osztály számára, mindannyiunkra érvényes. Nem kíséreltezik divatos, de idegen föladatokat megoldásával, például történelmi tablóval vagy munkás-ábrázolással, nem cserélgeti énjét mint a ruhát, hanem a harmincas években kialakult szemléletét és hangkört mélyíti el, s így igazodik az új kor szelleméhez.

A Magvető Könyvkiadó nagy adósságot ró le Illés Endre összes műveinek közcincse tételével. Az író az új magyar próza élvonalához tartozik. A vállalkozáshoz a formátum — Kass János izlésesen egyszerű, geometrikus kötésterve — is méltó. Várakozással tekintünk a folytatás elé. (*Magvető Könyvkiadó 1969.*)

GREZSA FERENC

KODOLÁNYI JÁNOS: BOLDOG BÉKEIDŐK

Az idén hetvenéves Kodolányi János, és jelképesnek érzem, hogy az évfordulóra a legérettebb önéletrajzi regényt jelentette meg a *Magvető*. A *Boldog békeidők* születésének is jubileuma van ebben az évben, éppen a huszadik. Mindenképpen illendő tehát,

hogy a második kiadásra mi is felhívjuk a figyelmet.

A regény a második önéletrajzi ciklus darabja, s arra vállalkozik benne, hogy a saját családjáról mintázott alakok, a magyar-német nemzetiségi torzalkodásba görcsösödő baranyai falu

napjainak felidézésével megmutassa a századforduló körüli falusi értelmiség szellemi kiürülését, erkölcsi bizonytalanságát. A főszereplő a rossz házasság mérgével fertőzött Németh erdész, aki úgy érzi, nyugtalanságának, tétovaságának egyedüli oka a nyűgös feleség. A szerelem hat év alatt gyűlöletbe vált, és a házatársi marakodások áldozata a „jómadár” Laci, aki szüntelenül magán érzi az apa szigorú, megrovó tekintetét, csattanó tenyerét, a konokságot sújtó korbácsot. Ilyenformán fizethetett az író is a telki erdőfőtanácsos apa elrontott életéért gyermek korának fél évszázadig el nem feledett sérelmeivel és riadalmival. Ennyi idő múltán már könyörtelen tárgyilagossággal állítja elénk: a korrekt férfi, a tekintetes úr olyan, mint naftalinban őrzött hadnagyi uniformisa.

Németh titkolt érzékiségű, gyenge akaratú ember, környezetének akarata és vágyai szerint sodródik. Fénytelen éveit hiába akar felelőssé tenni másokat: az apját, aki ráerősakolta, hogy erdész legyen; a feleségét, akitől durván és közönségesen szabadul meg cselédei segítségével — benne nincs fény, benne nincs más lehetőség. A munkája nyűg, a szórakozása kötelesség, a kötelessége teher, még álmjai sincsenek. Minél több részletet tudunk meg életéről, annál bizonyosabbá válik, mennyire jelentéktelen. Hiányzik belőle a teremtő energia, és amikor kiesik a hétköznapi óramű pontossággal beidegzett teendőiből, a tétlen és kínosan múltó vasárnapokon látszik, milyen szürke és semmibe vesző figura. Csak ül a diófa alatt, és egymás után szívja maga sodorta cigarettait.

A *Futótűz* előszavában Kodolányi úgy fogalmazza meg a regény feladatát, hogy mutassa meg „pontosan, racionális, tehát reális eszközökkel, hogy kik és mik az ember szabad, harmonikus életének ellenségei, s miféle módon lehet és kell ezeket az ellenségeket elpusztítani...”. Ha ennek az írói programnak a megvalósulását keressük a regényben, akkor is igazolódik Németh középszerűsége. Minden meglevő, újonnan kialakuló emberi kapcsolata diszharmonikus, feloldását a kapcsolat megszüntetésében keresi. Életéből igyekszik kizárni a rendbontást: a fejfájással küszködő feleséget, a csínytevő fiút, menekül a rózsaszín pongyolás Piroska-idillből, retenti a szertelenség legapróbb megnyilvánulása is. Nem meri vállalni önmagát. Környezete őt tekinti az úriemberség megtestesítőjének, a józanság, a mér-

téktartás, a makulátlanság eleven szobrájának. Ezt a hirt veszelőzetűk cseléd-szobai besurranásai, a Kádival folytatott viszony. Hiába menekül a gyermekkori nosztalgiaik nyomában haza, ahol az élet megdönthetetlen erkölcsi rendje ígér oltalmat, nem old meg semmit. A könyörtelen határozottságú apa ennek nevében kényszerít rá új kapcsolatot. Az erdész sorsa elég érthetően sugall egy tanulságot. Nemcsak az roppan meg, aki lázad, hanem az is, aki engedelmeskedik.

Németh Gyula életének sivárságát társadalmivá szélesíti a környezet. Nem lehúzza magához, hanem kijelöli határait. A falusi kaszinótagok, a pap, a nyugalmazott kapitány, az orvos, a főszolgabíró ugyanúgy szerepet játszanak, mint az erdész. Vitájuk szócséplés, tudományuk talmi, az úri élet kötelező formáiban feszengenek. Az orvos nem gyógyít, a pap nem vigasztal, a szolgabíró kisformátumú kötekedő. Együttlétüket még a jól elmondott, szellemes adoma sem izesíti.

Az erdészház cselédei urukat formázzák. Józsi, a kocsisz mintha népszínműből vágták volna ki. Miskolczi né úrtiszteletével nagyon jól megférnek apró csalásai, rossz regényből tanult álomvilága az embertelen cselédnyúzással. Ebben a világban nincsenek végletes indulatok, ha sokszor csattan is a szó, nincsenek tragédiák. Sorvadás ez, nesztelen, és az utat nem világítja emésztő, bosszuló tűz vagy nagy lelkek lobogása. A boldog békeidő hős nélküli kor, olyan mint uralkodója, az eszmétlen középszer képviselője, a fakádban fürdő Ferenc József. Másfelének, keményebb embernek a verést jajszó nélkül tűró, a titkokat kutató, kristálypalotát építő kisfiú, Laci nemzedéke ígérkezik.

Sajnálatos, hogy a kiadó milyen rossz propagandával ajánlja a könyvet. A megesett sváb cseléd lány nem „rossz és démoni” vágyak hordozója, a görög sorstragédiák hőseihez hasonlítani meg éppen groteszk gondolatnak tetszik. Ugyan erős fantáziával lehet belelátni Miskolczi né alakjába a „kulcsait csörgető néber börtönőrt”. Ez a történet még egy mellékszereplőben sem sűrűsödik a tragédia szintjére, és a romantika hősöket nagyító szemlélete is idegen tőle. Kodolányi regények éppen azt igazolja, hogy a nagyepikus ábrázolás, a hagyományos realizmus képes önmaga megújítására, lehetőségei nem merültek ki. (*Magvető Könyvkiadó 1969.*)

KARDOS JÓZSEF